

Inhoud onderbouw klas 1, 2, 3

Introductie onderbouw	59
Onderwijspakket 'Relaties en seksualiteit'	59
De lessen voor de bovenbouw	59
Planningsformulier	59
Seksuele en relationele ontwikkeling in deze leeftijdsfase	59
Aandachtspunten	60
Cyclische opbouw	61
Intro les	65
Introductie verhalend ontwerpen	68
Wat is verhalend ontwerpen	68
Innovatief onderwijs	68
Verhaallijn, episodes en leeractiviteiten	68
Balans tussen vrijheid en structuur	69
Natuurlijke differentiatie	69
Het verhaal als alibi	70
Ouders betrekken	70
Vragen leren stellen	70
Sleutelvragen	70
Een kleinere antwoordruimte	70
Oefening baart kunst	70
Opdrachten zijn niet verboden	71
Meer lezen	71

Introductie onderbouw

Onderwijspakket 'Relaties en seksualiteit'

De bedoeling van de lessen relationele en seksuele vorming is jongeren te ondersteunen bij de ontwikkeling tot een persoon

- die respect heeft voor het eigen lichaam en dat van anderen,
- die zich bewust is van eigen en andermans gevoelens, wensen, grenzen en opvattingen op het gebied van relaties en seksualiteit,
- die steeds beter verantwoorde beslissingen kan nemen op het gebied van relaties en seksualiteit.

'Relaties en seksualiteit' richt zich naast kennisverwerving vooral op meningsvorming en het aanleren van persoonlijke vaardigheden. De doelen en inhoud zijn gebaseerd op het Raamwerk Seksuele Vorming van de Rutgers Nisso Groep (Marneth, 1994 en 2005) en het proefschrift Anja Dietzel: *Gehörlos – sprachlos – missbraucht?!* Uitg. Dr. Kovaã

Bij de lessen gebruiken we de volgende driedeling:

1. Lichamelijke en emotionele ontwikkeling
2. Sociale ontwikkeling en relaties
3. Seksualiteit en gezondheid

De lessen voor de onderbouw

In dit pakket vindt u tal van suggesties om de relationele en seksuele vorming van jongeren in de onderbouw (klas 1,2,3) te begeleiden door middel van lessen of door in te spelen op vragen en incidentele situaties. Bij een aantal activiteiten worden alledaagse situaties opgenoemd, die als aanknopingspunt kunnen dienen. Ga na of u in deze lessen suggesties kunt vinden die uitvoerbaar zijn of die u kunnen inspireren tot een eigen aanpak. Bij de map wordt ook extra materiaal geleverd, zoals bijvoorbeeld een dvd met interviews, films en documentaires. Dit materiaal wordt steeds aangegeven door de aanduiding 'zie bijgevoegd materiaal'. In klas 2 gaan de jongeren met een verhalend ontwerp aan het werk. U geeft dan geen aparte lessen, maar werkt projectmatig.

Laat de onderwijsactiviteiten aansluiten bij de sociale vaardigheidstraining: 'De Kanjertraining', of een andere sociale vaardigheidstraining waarin het gedrag van zowel pleger als slachtoffer geanalyseerd en verhelderd kan worden. Probeer daarnaast in de onderbouw ook een weerbaarheidstraining te realiseren.

Planningsformulier

Achterin elk pakket (na de kopieerbladen) zijn planningsformulieren opgenomen voor de docent. Elke docent kan daarop aantekenen welk onderwerp is behandeld of welke les is afgerond. Zo kan iedereen voor zichzelf een overzicht bijhouden van de lessen die al gedaan zijn en nog gedaan moeten worden. Maar ook bij het afstemmen met collega's is zo'n planningsformulier een handig hulpmiddel.

Seksuele en relationele ontwikkeling in deze leeftijdsfase

Het eerste teken van beginnende puberteit bij meisjes is de borstgroei rond hun tiende jaar. Daarna komt het schaamhaar en de groeispuurt. De gemiddelde leeftijd voor de eerste menstruatie is 13 jaar. Bij jongens begint de puberteit meestal rond 12 jaar, met de groei van het geslachtsdeel. Daarna volgt het schaamhaar, de groeispuurt, stemverandering en uiteindelijk rond het veertiende jaar, de

zaadlozing. Zowel bij meisjes als bij jongens bestaan er grote onderlinge verschillen, doordat sommige jongeren enkele jaren eerder of later de puberteit binnenstappen.

De meeste jongeren worden geslachtsrijp voor hun 16de levensjaar. De jongeren tussen de 12 en 16 jaar kunnen duidelijke seksuele opwindning voelen en ervaren. En ze kunnen die ook zelf opwekken, maar er nog niet altijd goed mee omgaan. Alle lichamelijke veranderingen kunnen een bron van zorg, angst en onzekerheid zijn.

De jongeren zijn erg bezig met wat anderen van hen vinden, vooral anderen van het andere geslacht. Ze bekijken zichzelf door de ogen van anderen. Dit kan zorgen voor een gevoel van vervreemding van het eigen lichaam.

De andere sekse is er eerst als gewone leeftijdgenoot. Later bij de 14- en 15-jarigen moeten de jongeren leren inschatten hoe ze met anderen in contact komen. Er worden in dit stadium steeds meer individuele afspraken gemaakt. Seksualiteit dient zich aan als een verlangen om iets met iemand te willen. Maar wat precies, dat weten ze niet echt.

Op dertienjarige leeftijd heeft een ruime meerderheid seksuele fantasieën. En ook heeft meer dan de helft ervaring met tongzoenen.

Bij homo- en lesbische jongeren kan de eerste aarzelende verkenning van hun gevoelens plaatsvinden. Over het algemeen zijn jongens daar iets eerder en directer mee dan meisjes. Voor meisjes geldt dat ze de gevoelens voor hun beste vriendin of een ander meisje minder snel seksueel benoemen. Vier procent van de 12-jarige jongens en drie procent van de 12-jarige meisjes heeft al geslachts-gemeenschap gehad.

In de leeftijdsgroep 12-15 jarigen hebben de jongeren vooral technische vragen over het lichaam en de techniek van seks.

Aandachtspunten

1. Dit thema vraagt om een veilige sfeer in de klas. Jongeren moeten het gevoel hebben dat ze vrijuit kunnen praten zonder dat ze de kans lopen uitgelachen te worden en zonder dat het wordt doorverteld.
2. Het inbrengen van eigen gevoelens en ervaringen (uit de eigen jeugd) werkt sfeerbevoorenderend. Maar het is ook belangrijk uw eigen grenzen te bewaken. Jongeren kunnen vragen stellen over uw privésituatie waarop u niet altijd wilt antwoorden. Wanneer u uitlegt dat u sommige dingen voor u zelf wilt houden, laat u jongeren zien dat er grenzen zijn.
3. Niet iedere jongere, en ook niet ieder volwassene, praat gemakkelijk over seksualiteit. Geef iedere jongere de mogelijkheid om zich te uiten en respecteer vooral het recht om te zwijgen.
4. Bij dit thema spelen uw eigen kennis, culturele en levensbeschouwelijke invloeden, persoonlijke ervaringen en omstandigheden een belangrijke rol. Het is dan ook niet mogelijk jongeren op neutrale, objectieve manier te begeleiden in hun relationele en seksuele ontwikkeling. Maar waak ervoor uw persoonlijke mening als enige 'waarheid' mee te geven. Probeer met een open, belangstellende en niet normerende houding de jongeren te bevragen.
5. Houd rekening met het feit dat jongeren verschillende achtergronden hebben. Niet alleen komen jongeren uit verschillende gezinnen, die elk hun eigen seksuele normen en waarden hanteren, maar ook spelen culturele verschillen hierbij een rol. De verschillen tussen de situatie thuis en op school kunnen voor jongeren verwarrend zijn. Door deze verschillen te negeren, verdwijnen ze niet, maar worden ze eerder groter. Seksualiteit is in sommige gezinnen en culturen onbespreekbaar. Dit lespakket besteedt aandacht aan verschillende culturele normen en waarden op het gebied van seksualiteit en relaties. Verder is uit onderzoek gebleken dat jongens en meisjes verschillende educatieve behoeftes hebben, ook op het terrein van relaties en seksuali-

teit. Ook met deze verschillen houden de lessuggesties rekening.

6. Bij dit thema is het belangrijk ervoor te waken dat de privacy van gezinssituaties wordt aangetast of dat jongeren met ervaringen geconfronteerd worden, waar ze nog niet aan toe zijn.
7. Maar wacht niet af tot de jongeren zelf vragen stellen. Sommige jongeren stellen nu eenmaal weinig vragen.
8. Zorg ervoor dat jongeren altijd de mogelijkheid hebben anoniem vragen te stellen, of om u buiten de klassensituatie in vertrouwen te nemen.
9. Wees er alert op dat ingrijpende zaken, zoals seksueel misbruik, ook in uw klas kunnen voorkomen. Zorg dat u weet hoe hierop te reageren t.a.v. de jongere. Informeer u goed over de procedures en protocollen die in deze gevallen gevolgd worden op uw school.
10. Besteed aandacht aan roldoorbreking en aan de doorbreking van exclusieve aandacht voor het hoeksteengezin en heteroseksualiteit.

Cyclische opbouw:

De totale methode bestaat uit 10 à 13 lessen per leerjaar, vanaf de leeftijd van vier jaar tot en met achttien jaar. In groep 5 en 8 van de basisschool en klas 2 van het VSO worden geen afzonderlijke lessen gegeven, maar worden er verhalende ontwerpen uitgevoerd. De leerlingen gaan dan projectmatig aan de slag met een aantal vragen en problemen die door de leerkracht/docent wordt aangereikt.

De lessen zijn verdeeld over tien onderwerpen. In de schema's vindt u een overzicht. De cyclische opbouw maakt het mogelijk om te springen door het lesaanbod. Is bijvoorbeeld een les over sociale codes voor uw klas nog te moeilijk, dan kunt u kijken of de lessen van eerdere klassen geschikter zijn voor uw leerlingen. Om deze reden is een overzicht van de lessen van de hoogste basisschoolgroepen toegevoegd. Als u moeilijker materiaal zoekt, kunt u natuurlijk ook nagaan of het lesmateriaal van de hogere klassen meer geschikt is. Eén en ander is mede afhankelijk van wanneer de leerlingen instappen. Anno 2006 hebben de meeste leerlingen nog weinig systematisch aanbod gekregen. Dus wellicht is het verstandig, om in het eerste jaar dat deze lessen gegeven worden, eerst een goede inschatting te maken van de beginsituatie. Een goede manier om dit te doen is om een verhalend ontwerp uit te voeren. De verhalende ontwerpen van groep 8 en klas 2 kunt u afhankelijk van uw groep ook in klas 1 of klas 3 geven. Al werkende zult u een goed idee krijgen van de kennis en de vaardigheden van uw leerlingen.

Wanneer u toch besluit te beginnen met de lessen van klas 1 of 3, is het van belang om voor iedere lessenserie de introles over regels en taalgebruik te geven. Als de leerlingen pas instappen bij de lessen van klas 3, is het aan te raden om vóór de lessenserie in klas 3 en ná de introles ook de les 'Wat is seks eigenlijk?' aan te bieden. (Zie les 8 van klas 1). In deze les onderzoeken de leerlingen wat ze onder seks verstaan. Voordat u de serie lessen geeft, is het van belang dat hier duidelijkheid over bestaat.

U kunt de lessen aanbieden in de genummerde volgorde, maar u kunt daar ook van afwijken. Wanneer u wilt beginnen met de minder beladen onderwerpen, begin dan met de lessen over vriendschap, roldoorbreking en zelf- en lichaamsbeeld. De lessen over voortplanting, hygiëne en gezondheid kunnen als meer informatieve en zakelijke lessen hier goed op volgen.

Ten slotte kunt u de lessen over de beleving van seks, weerbaarheid/grensoverschrijdend gedrag, relaties en codes rondom seksualiteit aanbieden. Probeer, zoveel mogelijk, bij de actualiteit aan te sluiten. Populaire tv-programma's of verrassende nieuwsberichten zijn veelal mooie aanknopingspunten.

Overzicht basisschoolmateriaal

onderwerp	Groep 6	Groep 7	Groep 8 Verhalend ontwerp
Zelf en lichaamsbeeld	Allemaal gevoelens	Beeld van jezelf	Ik - doosje
Lichaamsbesef Beleving seksualiteit	Schuttingtaal*	Bloot Lieve Lita	Puberboek
Jongens/meisjes	Jongens en meisjes	Ik verander in de puberteit	Puberboek
Voortplanting			
Roldoorbreking	Jongen of meisje? Detectivespel	Veranderen van rol	
Vriendschap en verliefd	Gezocht: een vriend Verliefd	Vriendschap of verliefdheid	Tom en Inge Versieren Tom liegt
Relaties en samenlevingsvormen	Relaties	Relaties	Leven in een horende omgeving
Codes rondom seksualiteit	Wat is seks? Schuttingtaal*	Echt/onecht	Tom en Inge en internetregels
Hygiene/gezondheid		Voorbehoedsmiddelen	Puberboek
weerbaarheid en grensoverschrijdend gedrag	Seksueel misbruik	Seksueel misbruik	Problemen en rollenspelen

De lessen die met een sterretje * aangegeven staan, passen binnen meerdere onderwerpen.

onderwerp	Klas 1	Klas 2 Verhalend ontwerp (Afhankelijk van de vragen die de jongeren zelf hebben)	Klas 3
Zelfbeeld en lichaamsbeeld	- Wel of niet tevreden met je lijf	Verantwoordelijk voor het Jongerenbureau	- Zelfrespect en respect voor anderen - In de schoenen van een ander
Lichaamsbesef Beleving seksualiteit	- Onzinverhalen	Vragen over masturbatie beantwoorden	
Voortplanting - vruchtbaarheid - zwangerschap - bevalling	- Man en vrouw worden	Vragen over zwangerschap beantwoorden	Biobits
Roldoorbreking	- De wedstrijd		Stellingspel
Vriendschap en verliefd	- Doof of horend* - Waren zij ook verliefd?	Hoe maak je contact en ga je om met een blauwtje lopen? Gesprekken om de ander te kunnen helpen	- Versieren en verknallen - Gewoon Wouter
Relaties en samenlevingsvormen	- Doof of horend? * - Relaties	Vragen over homoseksualiteit	Burger Inn
Codes rondom seksualiteit	Wat is seks eigenlijk?	Welke regels zijn er nodig voor verantwoord internet gebruik Hoe geef je op een respectvolle manier informatie over seksualiteit?	Chatten en msn' en
Hygiëne/ gezondheid	- Voorbehoedsmiddelen	Vragen rond soa	Condooms en zo
Weerbaarheid en grensoverschrijdend gedrag	- Seksueel misbruik Jongens - Loverboys	Video in NGT of Nimg	Over dwang

De lessen die met een sterretje * aangegeven staan, passen binnen meerdere onderwerpen.

onderwerp	Klas 4	Klas 5	Klas 6
Zelfbeeld en lichaamsbeeld	The beauty and the beast	- Communicatieverschillen* - Romantiek	Hoe zie ik mezelf
Lichaamsbesef Beleving seksualiteit	- Wegwijs in de seks - De eerste keer	-Genieten van vrijen*	seksstress
Voortplanting - vruchtbaarheid - zwangerschap - bevalling	- zwanger...sneller dan je denkt	Genieten van vrijen*	Zwanger en dan...
Roldoorbreking	Echt of onecht?*	Communicatieverschillen*	Stereotypen en seks in tv programma's
Vriendschap en verliefd		Vriendschap en zo	- Jij bent mijn vriend(in), omdat... - Soorten vriendschappen
Relaties en samenlevingsvormen	- Een jongere en dan...? - Vragen beantwoorden	- Zelfkennis - Ik wil iemand die...	Mijn vriend(in) zegt
Codes rondom seksualiteit	Echt of onecht* De eerste keer wanneer?	- Niet vrijen als - Carrouselspel - Vreemdgaan	- Oké of niet? - Seks en geld
Hygiëne/ gezondheid	- De aids-test - Het aids-bekerspel	Soa	- Risico nemen - En toen?
Weerbaarheid en grensoverschrijdend gedrag	- The accused	Seksueel misbruik	

De lessen die met een sterretje * aangegeven staan, passen binnen meerdere onderwerpen.

Introles

Lesdoelen

Het creëren van een veilige en ontspannen sfeer voor de lessen door het maken van duidelijke afspraken, onder andere over de gebaren- en woordenschat.

Vorbereiding

- Maak een vragendoos door een gleuf te knippen in het deksel van een schoendoos.
- Schrijf op drie grote vellen papier de woorden 'schuttingtaal', 'schooltaal' en 'dokterstaal'.

Benodigdheden

- flap-over, grote vellen papier, stiften
- Post-it blaadjes
- vragendoos

Introductie

Leg uit dat in het komende schooljaar onderwerpen rond relaties en seksualiteit in de lessen aan de orde zullen komen. Geef aan dat praten over relaties en seksualiteit anders is dan praten over Engels of wiskunde. Het is belangrijk dat iedereen zich veilig voelt en vragen durft te stellen. Daarom moeten er afspraken en gespreksregels zijn. Deze moeten duidelijk zijn voordat de lessen over relaties en seksualiteit beginnen.

Laat de leerlingen bedenken welke regels van belang zijn. Begin zelf met een voorbeeld. Schrijf de regels op een flap-over, zodat ze tijdens de lessen te zien zijn. U kunt ook de leerlingen eerst zelf regels laten schrijven op Post-it blaadjes. Orden deze regels plenair op een flap-over.

Basisregels:

- Laat elkaar uitpraten.
- Niet elkaar uitlachen, wel samen lachen. (humor mag)
- Stel vragen, er zijn geen stomme vragen. Van vragen word je wijzer en meestal ben je niet de enige met die vraag.
- Als je niet mee wilt praten, hoeft het niet.
(Het is de bedoeling dat iedereen actief aan de lessen meedoet, maar er is ook ruimte om de eigen grenzen aan te geven.)
- De gesprekken in de klas zijn privé. Wat tijdens de lessen in de klas wordt verteld, wordt niet aan anderen doorverteld.
- Tijdens de lessen staan mobiele telefoons uit.

Bespreek de regels met de leerlingen en spreek met hen af dat ze zich tijdens de lessen over relaties en seksualiteit aan deze regels zullen houden. Toets de regels in de praktijk tijdens de lessen en scherp ze verder aan. Ontbreken er nog regels?

Kern

Geef aan dat het ook belangrijk is om af te spreken welke taal tijdens de lessen gebruikt wordt. Laat de leerlingen in kleine groepjes op een groot vel papier alle woorden opschrijven of de gebaren tekenen die ze kennen over seksualiteit. Ze kunnen ze eventueel opzoeken op internet, het gebarenwoordenboek op www.effathaguyot.nl of www.gebarentrum.nl. Of met behulp van de cd-rom met gebaren rond relatie en seksualiteit. (Uitgave voorjaar 2006. Te bestellen bij het Nederlands Gebarentrum: www.gebarentrum.nl)

Hang de vellen papier op het bord en bevraag de leerlingen over de betekenis van de begrippen. Vraag steeds goed door en schrijf de definitie op het bord. Vul

de lijst zonedig aan, afhankelijk van de leeftijd van de leerlingen.
Deel daarna de vellen papier weer uit en zorg daarbij dat iedere groep het vel papier van een andere groep krijgt. Laat de leerlingen de woorden en gebaren omcirkelen die ze tijdens de lessen willen gebruiken.
Hang de drie vellen met 'schuttingtaal', 'schooltaal' en 'dokterstaal' op het bord. Schrijf en teken met hulp van de leerlingen de gevonden woorden en gebaren op het juiste blad. Op welk blad staan de meeste van de woorden die ze omcirkeld hebben? Spreek af welke gebaren in de klas worden gebruikt.
Ga na welke woorden en gebaren een dubbele betekenis hebben.
Bewaar de vellen papier, zodat u ze aan kunt vullen als dat aan de orde is.

Geef ondertussen de volgende informatie:

Sommige woorden met betrekking tot relaties en seksualiteit gebruik je thuis en op school. Die horen bij de gewone gebarentaal of spreektaal.

Je kunt niet alle woorden/gebaren thuis gebruiken. Maar misschien kun je er thuis sowieso al weinig over praten. Veel mensen vinden seksualiteit iets persoonlijks. Ze willen er niet met iedereen over praten. Ze gebruiken de woorden/gebaren die we opgeschreven hebben niet. Ze zeggen: van onderen, of: tussen je benen of wijzen er verlegen naar.

De dokter gebruikt soms nog andere woorden. Dat zijn Latijnse woorden. Je zou het dokterstaal kunnen noemen.

Andere woorden zijn grover. Dat wordt schuttingtaal genoemd. Vraag aan de leerlingen of zij kunnen raden waarom het zo heet. Leg zonedig uit dat schuttingtaal zo genoemd wordt, omdat deze woorden/gebaren vaak op muren of schuttingen gezet worden, als graffiti.

Door schuttingtaal te gebruiken, spreek je met weinig respect over seksualiteit. Op de tv of op internet zie je dat vaak. Sommige jongeren en volwassenen vinden dat stoer. Of ze voelen zich minder verlegen als ze schuttingtaal gebruiken. Vaak gebruiken mensen ook schuttingtaal om mee te schelden. Weten de leerlingen daar voorbeelden van? In de NGT heb je bijvoorbeeld het scheldwoord LUL; dat is anders dan het gebaar voor LUL in de gewone betekenis.

Afsluiting

Introduceer de vragendoos, waarin de leerlingen hun vragen kunnen doen over dit onderwerp, als ze hun vragen niet in de les durven stellen. Vraag de leerlingen om uit te leggen waarom leerlingen dat lastig zouden kunnen vinden. Leg uit dat ze de vragen anoniem mogen stellen en vertel wanneer de vragen beantwoord worden. Streef ernaar om de vragen op een vast moment tijdens mentoren of tijdens de lessen relaties en seksualiteit te beantwoorden. Kijk zelf ruim voor de les of en welke vragen er zijn. Meld het ook als er geen vragen zijn.

Bespreek met de leerlingen wanneer ze individueel met vragen kunnen komen of aan wie ze die kunnen stellen, afhankelijk van de school de interne contactpersoon, counselor of mentor.

Suggesties/ideeën/tips

- Geef de opdracht om tijdens het verzamelen van de woorden gedurende vijf minuten zoveel mogelijk woorden en gebaren met betrekking tot seksualiteit op te schrijven of te tekenen. Tel daarna welke groep de meeste woorden/gebaren heeft.
- Laat de leerlingen om de beurt één van de afgesproken gebaren maken en maak er een foto van. Stel zo een sekswoordenboek samen.
- Laat de leerlingen zelf een vragendoos maken. Voor het beplakken van de doos kunt u hen bijvoorbeeld tijdschriften als Break out! laten gebruiken.
- Op de dvd Vaginaverhalen van het Handtheater staat een fragment waarin in één minuut (5.28 tot 6.28) veel benamingen voor de vagina gegeven worden.

Het fragment is heel illustratief voor dove en slechthorende jongeren. Vaak weten ze niet dat er zoveel namen bestaan. Laat de leerlingen naar aanleiding van dit fragment op zoek gaan naar meer namen voor bijvoorbeeld borsten of penis.

- Geef de lijst met gespreksregels mee naar het volgende leerjaar of stel ieder leerjaar opnieuw een lijst met afspraken en gespreksregels op.

Introductie verhalend ontwerpen

Wat is verhalend ontwerpen?

Verhalend ontwerpen is in de jaren zeventig uitgevonden in Schotland en heet daar de 'storyline approach to education.' Er zijn meerdere verhalen in omloop over het ontstaan van verhalend ontwerpen. Zo zouden lerarenopleider Steve Bell en zijn collega's op zoek zijn geweest naar thematisch onderwijs dat zorgt voor werkelijke, zinvolle samenhang binnen het onderwijs. Meer romantisch is het verhaal over de Summerschool waar docenten haast wanhopig moesten proberen om ongemotiveerde jongeren uit de achterbuurten van Glasgow te boeien. In het Nederlandse onderwijs wordt sinds 1990 op een snel groeiend aantal scholen met verhalend ontwerpen gewerkt.

In normale mensentaal is verhalend ontwerpen een vorm van thematisch onderwijs, waarbij de verhaallijn zorgt voor sterke betrokkenheid bij de jongeren en voor samenhang tussen de leeractiviteiten. Onderwijskundig is het een sociaalconstructivistische onderwijsmethodiek: de jongeren construeren actief hun kennis en leren van en met elkaar.

Innovatief onderwijs

Een verhalend ontwerp gaat altijd uit van een situatie die voor de jongeren betekenisvol en herkenbaar is. Haast ongemerkt leren de jongeren analyseren, overleggen en theoretische kennis toe te passen in concrete situaties. Bijvoorbeeld binnen het verhaal over het Jongerenbureau. De leerlingen worden medewerkers van een zelf opgericht Jongerenbureau. Zij zullen er zeker voor zorgen dat ze op alle vragen van hun klanten over seksualiteit een goed door-dacht antwoord hebben.

Een verhalend ontwerp heeft een vooraf bepaalde structuur en inhoud, maar daarbinnen hebben de leerlingen heel veel eigen inbreng. Hun betrokkenheid bij het thema is over het algemeen dan ook groot; ze beleven het onderwijs sterk, waardoor het thema hen werkelijk raakt en ze het geleerde makkelijker onthouden. Deze manier van werken leidt bij jongeren tot zelfbewustzijn en gevoelens van trots en succes. Dat komt bij seksuele vorming goed van pas: het ontwikkelen van een positief zelfbeeld is daarbij één van de kernzaken.

Verhalend ontwerpen is niet nieuw, maar levert wel een krachtige bijdrage aan onderwijsvernieuwingen die streven naar actief, authentiek leren. Docenten die met verhalend ontwerpen leren werken breiden vaak hun didactisch repertoire aanzienlijk uit.

Verhaallijn, episodes en leeractiviteiten

De basis van elk verhalend ontwerp is de verhaallijn. Deze verhaallijn is opgebouwd uit episodes (hoofdstukken) die logisch op elkaar aansluiten. Elke episode is een afgebakend deel van het verhaal en zorgt samen met de andere episodes voor een duidelijke rode draad op basis waarvan de docent de lessen inricht. Aan de verhaallijn hangen leeractiviteiten: de dingen die jongeren binnen een bepaalde episode ontwerpen, uitzoeken en oefenen. Zo ontwerpen de jongeren een logo, zoeken ze informatie over seksualiteit op en oefenen ze met 'nee' zeggen tegen seksuele grensoverschrijdingen. Binnen de leeractiviteiten worden de jongeren uitgedaagd om zelf aan de slag te gaan. Er wordt een beroep gedaan op hun eigen inbreng en ze kunnen volop vaardigheden oefenen. Op basis van de theoretische verdieping die de docent aanjaagt kunnen ze zelf

ontdekken, ervaren en experimenteren. Hierdoor blijken de jongeren met plezier veel en diepgaand te leren.

Voor elke episode is een aantal concrete leeractiviteiten uitgewerkt. Dit zijn afwisselende werkvormen, die zorgen dat de jongeren actief met de stof bezig zijn. Hieronder een aantal voorbeelden van werkvormen die in het ontwerp over seksualiteit aan bod komt. Natuurlijk kan elke docent deze werkvormen vervangen door eigen activerende werkvormen waar goede ervaringen mee zijn opgedaan.

- inleven in anderen (fictieve klanten en elkaar)
- samenwerken in wisselende groepjes aan concrete afgebakende taken
- kleine presentaties in de klas van het gemaakte werk
- werk tentoonstellen op het wandfries
- gestructureerd klassengesprek om ideeën te verzamelen
- gestructureerd klassengesprek om werkafspraken te maken
- vragen verzamelen en ordenen in rubrieken
- antwoorden zoeken uit bronnen (boeken, folders, internet, gesprekken, deskundigen)
- tips voor anderen en jezelf bedenken
- levensechte situaties oefenen: gesprekken met klanten, nee zeggen in lastige situaties
- eigen mening vormen en standpunt innemen
- gesprek voeren met deskundige
- brieven schrijven naar deskundigen
- eindpresentatie aan publiek

Balans tussen vrijheid en structuur

De inbreng van jongeren in een verhalend ontwerp is groot. Zo groot dat zij zelf vaak het idee hebben dat de docent niets heeft gedaan, en zij alles. Toch zijn verhalende ontwerpen erg doelgericht. Het uitgewerkte draaiboek beschrijft gedetailleerd de verhaallijn, die als een rode draad fungeert. Elke docent maakt desgewenst eigen aanpassingen op het draaiboek. De uitwerking van de episodes in leeractiviteiten biedt duidelijkheid en structuur en zorgt er voor dat de geplande onderwijsdoelen gerealiseerd kunnen worden. De vrijheid en eigen inbreng van de jongeren zit vooral binnen de vooraf geplande leeractiviteiten. De kaders die de docent hier geeft bepalen dus de vrijheid van de jongeren.

Tijdens de uitvoering heeft de docent een belangrijke rol als begeleider. Hij of zij houdt het verhaal op gang en structureert het werk van de jongeren met activerende vragen. Deze zogeheten sleutelvragen blijken het leren van jongeren te bevorderen en geven de jongeren tegelijk inbreng én voldoende structuur. Zelfstandig werken en samenwerken komt zo onverwacht makkelijk onder handbereik. In de drie ontwerpen over seksualiteit zijn uitgewerkte sleutelvragen opgenomen.

Natuurlijke differentiatie

Binnen bepaalde grenzen overbrugt verhalend ontwerpen de verschillen in capaciteiten binnen een groep. Met name de leerlingen die niet 'vanzelf' gemotiveerd zijn, en de zwakkere leerlingen, zullen hun eigen verwachtingen en die van hun docenten overtreffen. Tijdens de uitvoering van een verhalend ontwerp ontstaat bijna vanzelf een natuurlijke vorm van differentiatie. Verder komen in een verhalend ontwerp op een vanzelfsprekende manier kennis, competenties, zelfbeeldontwikkeling en communicatie aan bod.

Het verhaal als alibi

In de verhaallijn over seksualiteit zijn natuurlijke aanleidingen ingebouwd om gevoelige zaken aan de orde te stellen. Onder dekking van het verhaal kunnen de leerlingen hun meningen en ervaringen inbrengen zonder zich te hoeven generen of te veel bloot te geven. Ook voor een docent biedt de verhaallijn een vanzelfsprekend alibi; niet de docent stelt iets aan de orde, het is de hoofdpersoon die zich iets afvraagt of iets meemaakt. Dat maakt onderwijs over persoonlijk gevoelige zaken als seksualiteit een stuk eenvoudiger.

Ouders betrekken

Seksuele opvoeding werkt krachtiger als de ouders erbij betrokken zijn. Het is belangrijk dat zij met hun kind in gesprek gaan en blijven over intimiteit, relaties en seksualiteit. In een verhalend ontwerp raken ouders door de verhalen van hun kind nieuwsgierig naar wat er op school gebeurt. Vaak worden ze door hun kind de klas mee in genomen om het gemaakte werk te bekijken. De eindpresentatie, waarbij de jongeren hun werk presenteren aan hun ouders, biedt ouders en jongeren stof tot praten. Door direct na de presentatie van de jongeren een gesprek tussen ouders en deskundige te plannen over seksualiteit in de opvoeding wordt het effect nog groter.

Vragen leren stellen

Een belangrijk doel van seksuele vorming is vragen leren stellen over emotionele en gevoelige onderwerpen. Vragen aan betrouwbare volwassenen, vragen aan leeftijdgenoten, waarmee je contacten aangaat, vragen aan jezelf over je eigen gevoelens en gedrag. In een verhalend ontwerp worden jongeren permanent uitgedaagd om nieuwsgierig te worden en zich zoveel mogelijk af te vragen. Dat komt bij dit onderwerp goed van pas!

Een kleinere antwoordruimte

Elke vraag heeft een bepaalde antwoordruimte. Te weinig ruimte beperkt het denken, maar te veel ruimte is minstens zo lastig. Dat merkt de docent die met haar klas overlegt over de manier waarop de informatie over seksualiteit kan worden verwerkt. Ze vraagt nadenkend: 'Hoe kunnen we zorgen dat de informatie die we over seks hebben verzameld niet verloren gaat?' Haar sleutelvraag blijkt een erg grote antwoordruimte te hebben. Sterker nog: hij daagt de jongeren uit om allerlei mogelijke antwoorden te bedenken. En dat doen ze graag. 'We maken een website, een stukje in de schoolkrant, een folder, een boek ...', de suggesties vliegen door de klas. Als het niet uitmaakt hoe de informatie verwerkt gaat worden, is zo'n brainstorm prachtig. Maar eigenlijk wil deze docent haar leerlingen een film laten maken. Dan kan ze handiger direct de antwoordruimte van haar vraag verkleinen.

Stel, ze begint het gesprek opnieuw. Bijvoorbeeld zo: 'Het lijkt mij fantastisch om in mijn andere klassen videomateriaal in NGT of NmG over seksualiteit te kunnen gebruiken. Maar dat is er eigenlijk nauwelijks. Over welke onderwerpen hadden jullie, toen je jonger was, graag videomateriaal bekeken?' Weer komt de klas met suggesties, alleen zijn ze nu gericht op videomateriaal. En dat is voor deze docent wel zo prettig.

Een goede sleutelvraag heeft denkruimte nodig. Vragen naar vastliggende feiten geven die denkruimte meestal niet. Vragen naar meningen, ideeën of ervaringen geven veel meer denkruimte.

Oefening baart kunst

In een verhalend ontwerp zijn sleutelvragen het instrument waarmee een docent de jongeren aanzet tot leren. En buiten een verhalend ontwerp kunnen ze hetzelfde betekenen. De beste cursus in het stellen van sleutelvragen doet u

in uw eigen klas. Gewoon, door te proberen ze te stellen. Jongeren hebben een haarfijn afgestelde sensor voor het verschil tussen stomme vragen en sleutelvragen. Stel een stomme vraag en de interesse verflauwt. Enkele jongeren zullen proberen het goede antwoord te raden, maar de meesten zullen achterover gaan zitten. Een goed gestelde sleutelvraag zorgt ervoor dat ze zichtbaar gaan nadenken en veel alerter reageren.

Opdrachten zijn niet verboden

Een goede sleutelvraag activeert, stuurt, stimuleert. Maar ook docenten die verkocht zijn aan sleutelvragen geven regelmatig opdrachten of delen mee wat er gaat gebeuren. Al zullen ze waarschijnlijk daarna met sleutelvragen die opdracht uitdagend en uitvoerbaar maken. Sleutelvragen zijn natuurlijk niet verplicht, maar wel ongelooflijk handig!

Meer lezen

Verhalend Ontwerpen, een draaiboek; Erik Vos, Peter Dekkers, Ellen Reehorst; Wolters-Noordhoff, vijfde druk 2003

Scenario's voor actief leren; verhalend ontwerpen in het voortgezet onderwijs; Erik Vos, Ellen Reehorst, José Simons en Frits Sibers; eerste druk Wolters-Noordhoff 1999; tweede druk Koopman & Kraaijenbrink Publishing 2005.

Of kijk op: www.verhalendontwerpen.nl

